

HUQUQSHUNOSLIK KASIBGA YO‘NALTIRILGAN LEKSIK KOMPETENSIYA, INGLIZ TILSHUNOSLIGI MISOLIDA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10199222>

Ikramova Dilfuza Muhiddinovna

“Xorijiy tillar” kafedrası o‘qituvchisi, O‘zbekiston jurnalistikasi va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti, O‘zbekiston

Annotatsiya. Bo‘lajak huquqshunoslarning kasbiy yo‘naltirilgan leksik kompetensiyalari rivojlantirishda ingliz tilini o‘rganishdan maqsad ma‘lumot olish vositasi sifatida chet tilini amaliy bilishdir.

Kalit so‘zlar: Leksika, kompetensiya, monosemiya, termin, tushuncha, tajriba, lingvistika, kontseptual, leksik-semantik, abstraktsiya.

LEXICAL COMPETENCE FOR THE LEGAL PROFESSION, AS AN EXAMPLE OF ENGLISH LINGUISTICS

Abstract. The purpose of learning English in the development of professionally oriented lexical competences of future lawyers is practical knowledge of a foreign language as a means of obtaining information.

Keywords: Lexicon, competence, monosemy, term, concept, experience, linguistics, conceptual, lexical-semantic, abstraction.

Maxsus-kasbiy aloqaning paydo bo‘lishi bevosita insoniyat jamiyatining rivojlanishi bilan bog‘liq. Ish jarayonida maxsus-kasbiy aloqa amalga oshiriladi. So‘z atamasi har doim kasbiy fikrlash va maxsus kasbiy muloqotning natijasi va vositasidir.

Terminologiya uzoq tarixga ega, ammo fanda “termin” tushunchasi 20-asr boshlarida shakllangan. “Entsiklopedik lug‘at” Brockhouse F. A. va Efron I. A. atama va terminologiyaga quyidagicha ta‘rif beradi: Termin deganda ma‘lum bir tushunchaga to‘g‘ri keladigan, ajratilgan yoki hukm yoki xulosaga kiritilgan so‘z ... tushuniladi. Ilmiy atamalar ... ma‘lum bir fan sohasida qat‘iy belgilangan maxsus ma‘noga ega bo‘lgan so‘zlardir. Muayyan fanda mustahkam o‘rnatilgan atamalar yig‘indisi ma‘lum fanning terminologiyasini tashkil qiladi [95. – B.124].

Zamonaviy falsafiy lug‘atda mazkur atama “fan, texnologiya, san‘at va boshqalarning ma‘lum bir tushunchasini aniqlaydigan bir ma‘noli so‘z” deb ta‘riflaydi. Ushbu atama fan tilining elementi bo‘lib, uning kiritilishi ilmiy ma‘lumotlarni, ayniqsa oddiy tilda mos keladigan nomlar mavjud bo‘lmagan

ma'lumotlarni aniq va aniq belgilash zarurati bilan bog'liq. Oddiy tildagi so'zlardan farqli o'laroq, atamalar hissiy ma'nodan bir oz uzoqroqdir [95. – B.144].

MDH hamda chet el olimlar tadqiqotlarida huquqshunoslik tilshunosligida atamalar va terminologiya sohasidagi tadqiqotlar D.S. Lotte faoliyati bilan boshlangan. G.Filimonova esa D.S.Lotting termini o'rganishga qo'shgan hissasini umumlashtirib, uni rus terminologik maktabining asoschisi deb ataydi. U terminologiyaga tizimli yondashuvni birinchilardan bo'lib qo'llagan. Uning maktabi atama uchun aniqlik, izchillik, sinonimlarning yo'qligi, qisqalik va boshqalar kabi talablarni ishlab chiqdi [98. – B.114]. I.R.Galperin nuqtai nazaridan atamalar fan, texnika va san'at taraqqiyoti bilan bog'liq yangi paydo bo'lgan tushunchalarni bildiruvchi so'zlardir. Terminlar asosan hissiy ma'noga ega emas, garchi ba'zi hollarda ular matnda ma'lum bir hissiy rangga ega bo'lishi mumkin. Terminlar monosemik xususiyati bilan ta'riflanadi. O'z tabiatiga ko'ra, ular qo'shimcha ma'nolar bilan o'sish jarayoniga ko'proq qarshilik ko'rsatadilar.

Texnik topshiriqning rivojlanishiga G.O. Vinokuraning asarlari katta hissa qo'shdi. Hozirgacha tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'layotgan bir qator savollarni qo'ygan (atamaning lingvistik mohiyati, atamalarning tabiati va tashkil etilishi). Terminning semantikasida G.O.Vinokur quyidagilarni ta'kidlaydi:

- 1) uning ma'nosining ixtisoslashuvi, semasiologik chegaralarining aniqligi;
- 2) uning intellektual pokligi, ya'ni hissiy tajribalardan ajralishi.

Terminning semantikasida xuddi shunday xarakterli xususiyatlar R.A.Budagov tomonidan ta'kidlangan: Termin qat'iy belgilangan ma'noga ega bo'lgan so'zdir. Qoida tariqasida, atama bitta ma'noga ega. Aniqrog'i, atama bir ma'nolilikka (monosemiya) moyil bo'ladi. Xuddi shu muallifning oldingi asarida quyidagi ta'rif ham berilgan: Termin so'zlardan faqat bir ma'nolilikka moyilligi bilan farqlanadi. Termin ham hissiy ohanglardan xoli [195. – B.24].

A.A. Reformatskiyning yozishicha, atamalar maxsus ma'no bilan chegaralangan maxsus so'zlar, tushuncha va narsa nomlarining aniq ifodasi sifatida bir ma'noli bo'lishga moyil bo'lgan so'zlardir. Bu yerda “termin” so'zining o'zi lotincha terminusdan kelib chiqqanligini eslashimiz mumkin, bu “chegara belgisi, chegara, chegara” degan ma'noni anglatadi. Keyinchalik A.A. Reformatskiy atamalar nafaqat tilda, balki ma'lum bir terminologiyaning bir qismi sifatida mavjudligini ta'kidlaydi.

Biroq, so'nggi yillarda bu atamaga “maxsus tushunchalarni aniq ifodalash va maxsus ob'ektlarni belgilash uchun yaratilgan (qabul qilingan, olingan va hokazo) maxsus (ilmiy, texnik va boshqalar) tilning so'zi yoki iborasi” sifatida qarash, ya'ni maxsus leksik birlik sifatida jiddiy tahlil qilingan. Termin – leksik birlikning maxsus turi emas, balki vazifasi, leksik birlikning maxsus qo'llanish turi ekanligi ta'kidlanadi. Bu fikr

ko‘pgina olimlar tadqiqotlarida ilgari surilgan. O.Vinokur 1939 yildayoq “har qanday so‘z termin vazifasini bajara oladi..., atamalar maxsus so‘zlar emas, faqat maxsus vazifadagi so‘zlardir” degan g‘oyani o‘z tadqiqotlarida asoslaydi.

Ushbu g‘oya atamalar bo‘yicha zamonaviy tadqiqotlar tomonidan faol rivojlanmoqda. Shunday qilib, A.A.Braginaning ta’kidlashicha, juda ko‘p atamalar oddiy so‘zlar bo‘lib, “go‘yo ularning odatiy paradigmasidan olingan, odatiy konnotativ bog‘lanishlardan bir oz yiroqda”.

Aytish joizki, terminni tildan ajratib bo‘lmaydi. Bevosita, atama har doim o‘zining ichki shaklini saqlaydi. Maxsus atamalar tizimiga kirib, so‘z go‘yo umumiy til tizimi bilan aloqani buzadi, “eski konnotatsiyalarni, ma’noning fon soylarini silkitadi, ekspressiv tushunishdan ajralib chiqadi va fan, texnika, san’at hodisalarini farqlash uchun inson tomonidan sun’iy ravishda yaratilgan maxsus til belgilari tizimiga kiradi”. Ammo shu bilan birga, oldingi ma’no soylarini tiklash imkoniyati saqlanib qolmoqda. Har qanday qulay daqiqada bu atama hayotga kirib, undagi eski va yangi tushunchalarning qat’iy noaniqligini aniqlashtirishga yordam beradi.

Tadqiqot ishimiz natijalari shuni ko‘rsatadiki, atamaning shakllanishida va uning “keyingi taqdiri”da ikkita jarayon juda katta ahamiyatga ega. Ular quyidagilardir:

a) umumiy lug‘atdan, lotin va yunoncha morfemalardan, o‘zlashmalardan yangi atama hosil qilish jarayoni.

b) doimiy determinologizatsiya, termin mazmuni, teleradio, bugungi kunda globallashuv jarayonidagi axborot kommunikatsiya texnologiyalari.

Shunday qilib, terminologik va umumiy adabiy lug‘at o‘rtasida doimiy bog‘liqlik mavjud. Shu bilan birga, ko‘plab zamonaviy tadqiqotchilar (Bragina A.A., Razinkina N.M. va boshqalar) tomonidan tan olingan terminologik leksikani terminologik bo‘lmagan leksikadan ajratishda aniqlik yo‘qligi bilan bog‘liq bo‘lgan atama ta’rifida biroz ehtiyotkorlik mavjud. Ushbu munosabat atamaning ta’rifida o‘z aksini topadi, unda “Lingvistika” katta entsiklopedik lug‘atda (1998) termin – bu maxsus bilim yoki faoliyat sohasi tushunchasini bildiruvchi so‘z yoki ibora. Termin tilning umumiy leksik tizimiga kiradi, lekin faqat ma’lum bir terminologik tizim (terminologiya) orqali amalga oshiriladi. Terminning xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

- 1) izchillik;
- 2) ta’rifning mavjudligi (ko‘p atamalar uchun);
- 3) o‘ziga xos terminologik maydon doirasida bitta ma’noga moyillik, ya’ni ma’lum fan terminologiyasi...;
- 4) ifoda yetishmasligi;
- 5) stilistik neytrallik.

Terminning bu xususiyatlari faqat terminologik sohada amalga oshiriladi, undan tashqarida atama o‘zining aniq va tizimli xususiyatlarini yo‘qotadi (Katta entsiklopedik lug‘at. Tilshunoslik, 1998. 508-509)

Terminlarning tabaqalashgan belgilarini aniqlash nuqtai nazaridan R.Yu. Kobrinning fikricha, leksikani terminologik bo‘lmaganlarga ajratish ona tilida so‘zlashuvchi tomonidan intuitiv ravishda amalga oshiriladi. Bir qator tajribalar natijasida tadqiqot natijalarida atamalarning quyidagi differentsial xususiyatlarini aniqladi:

- ◆ nominativlik;
- ◆ funktsional-semantik o‘ziga xoslik, ma’lum bir bilim sohasi matnlari tomonidan faoliyat doirasining ma’nosi va cheklanishi nominalizatsiyasida ifodalanadi;
- ◆ strukturaviy va grammatik o‘ziga xoslik;
- ◆ so‘z birikmalarining predikativ bo‘lmaganligida ifodalangan;
- ◆ muvofiqlashtiruvchi iboralarni tarkibiy qismlarga bo‘lish, sub’ektlar va predikat, fe’l guruhlari, ishtirok, qo‘shimcha va tobe konstruksiyalarni o‘z ichiga olgan matn segmentlarini qismlarga ajratish.

Aksariyat hollarda bu xususiyatlar atamalarning bilvosita idrok etilgan belgilaridir. Ammo, shunga qaramay, ular matn birligini atama sifatida tasniflash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi [97. – B.34-41].

Terminning nima ekanligini aniqlashga bunday yondashuv eng asosli ko‘rinadi, chunki u bevosita lingvistik voqelik bilan bog‘liq. Terminning yakuniy ta’rifi sifatida “Terminlar ta’limotining lingvistik asoslari” termin – maxsus ma’noga ega bo‘lgan, kasbiy tushunchani ifodalovchi va shakllantiruvchi hamda ilmiy va kasbiy ob’ektlar va ular o‘rtasidagi munosabatlarni bilish va rivojlantirish jarayonida qo‘llaniladigan so‘z yoki tobe iboradi. Shunga ko‘ra, terminologiya – bu kasbiy faoliyat sohasi (bilim, texnologiya, boshqaruv, madaniyat sohasi) bilan bog‘liq bo‘lgan, kontseptual, leksik-semantik, so‘z yasalishi va grammatik darajalarda bir-biriga bog‘langan atamalar yig‘indisidir [87. – B.11].

Terminologiyaning asosiy birligi (uning eng kichik tarkibiy qismi) so‘zdir. So‘z, o‘z navbatida, tilning eng kichik semantik birligi bo‘lib, nutqda nutqni qurish uchun erkin takrorlanadi. Atama va atamalar tilning semantik birliklari bo‘lib, ular nutqda erkin takrorlanadi, ular yaxlitlik va ekstruziyaga ega, ular nutqda erkin takrorlanadigan tilning eng kichik birliklari bo‘lib chiqadi, gaplar tuzishda ishtirok etadi, ya’ni ular aloqa maqsadlarida ishlatiladi.

Terminlar va ko‘p ishlatiladigan so‘zlarning kontseptual mazmuni haqidagi mavjud qarashlarga ko‘ra, ko‘p ishlatiladigan so‘zlar umumiy g‘oyalarni yoki

kundalik tushunchalarni ifodalaydi, atamalar esa maxsus-kasbiy ilmiy yoki texnik tushunchalarni ifodalaydi. Bo‘lajak huquqshunoslarning kasbiy yo‘naltirilgan leksik kompetentsiyalarini rivojlantirish jarayonida ergashib, aks ettirilgan xususiyatlarning moddiyligi nuqtai nazaridan umumiy g‘oyalar, kundalik tushunchalar va maxsus kasbiy tushunchalar quyidagicha ifodalanishi mumkin deb hisoblaymiz.

Har qanday bilim sohasi atamasi agar u maxsus kasbiy muloqot sharoitida foydalanilsa yozma matnlarda yoki mutaxassislarning yozma nutqida maxsus kasbiy tushunchani (ilmiy yoki texnik) ifodalaydi. Kundalik muloqot sharoitida yoki adabiy matnlarda ishlaydigan atama umumiy fikrni ifodalaydi va kundalik tushuncha va umumiy g‘oya o‘rtasidagi chegara juda o‘zboshimchalik bilan, aks ettirilgan xususiyatlarning moddiylik darajasidan iborat: kundalik kontseptsiya ob‘ektning xususiyatlariga nisbatan yuqori darajadagi bag‘rikenglik, yaqinlashish, yaqinlik darajasi bilan ajralib turadi. O‘z navbatida, atama kundalik tushunchadan ob‘ektning aks ettirilgan xususiyatlarining ko‘proq moddiyligi, aks ettirilgan ob‘ektlarning mohiyatiga kirib borish darajasi bilan farq qiladi.

Bo‘lajak huquqshunoslarning kasbiy yo‘naltirilgan leksik kompetentsiyalarini rivojlantirishda mazkur termin so‘z atamasining ma‘no xususiyatlarini keng tarqalgan so‘zning ma‘nosi bilan taqqoslaganda quyidagilarga qisqartirish mumkin:

1) so‘z termini ma‘nosi uni, birinchi navbatda, alohida predmet bilan emas, balki ularning sinfi, turkumi, turi bilan bog‘laydi;

2) atama bo‘lmagan so‘zning ma‘nosi uni birinchi navbatda muayyan narsa, ob‘ekt, xususiyat, jarayon va boshqalar bilan bog‘laydi, garchi ba‘zi kontekstlarda atama bo‘lmagan so‘z tushuncha yoki umumiy fikr bilan bog‘liq bo‘lsa;

3) atama so‘zining ma‘nosi uni kasbiy, ilmiy yoki texnik tushuncha bilan bog‘laydi, atama bo‘lmagan so‘zning ma‘nosi uni nafaqat kundalik tushuncha yoki umumiy g‘oya bilan, balki hissiyot, irodaviy turtki, estetik tajriba bilan ham bog‘laydi;

4) atama so‘zining ma‘nosi uni ta‘riflash zarurati bilan bog‘laydi; atama bo‘lmagan so‘zning ma‘nosi bunday korrelyatsiyaga ega emas, garchi ta‘rif imkon beradi;

5) so‘z atamasining ma‘nosi voqelikdan abstraktsiyaning yuqori darajalariga ko‘tarilishi va hatto u bilan aloqalarni uzishi mumkin;

6) atama bo‘lmagan so‘zning ma‘nosi, qoida tariqasida, haqiqatdan mavhumlikning pastki darajalarida qoladi;

7) atama so‘zining ma‘nosi ma‘lum bir kasbiy faoliyat bilan bog‘liq; atama bo‘lmagan so‘zning ma‘nosi insoniy muloqotning kasbiy bo‘lmagan ehtiyojlari bilan bog‘liq [95. – B.22-23].

Termin va atama chegarasining ta‘rifi terminologik lug‘atga kiritiladigan lug‘at chegaralarini belgilashga qaratilgan. Biz qabul qilgan atama ta‘rifiga asoslanib, tanlashning

ba’zi masalalarini amaliy hal qilish imkonini beradigan atamaning “pastki chegarasi” va “yuqori chegarasi” tushunchalarini kiritish maqsadga muvofiq ko‘rinadi. Chunki, terminning “pastki chegarasi” so‘z atamasi bilan atama bo‘lmagan so‘z o‘rtasidagi chegaradir. Terminologik lug‘atda atama ta’rifiga muvofiq faqat ma’lum bir ilmiy tushunchani bildiruvchi so‘zlar, ya’ni so‘zlar – terminlar tanlanadi. Tilning oddiy so‘zlari terminologik lug‘atga kiritilmaydi va belgilangan chegaradan tashqarida qoladi.

Lekin shuni yodda tutish kerakki, ayrim hollarda tilning oddiy so‘zi terminologik ma’no kasb etadi (bir yoki bir nechta), ya’ni uning bir yoki bir necha ma’nosidagi so‘z terminga aylanadi. Bu holat atama yasalishining keng tarqalgan usullaridan biri tildagi umumiy so‘zlarni qayta ko‘rib chiqish yo‘li bilan qarz olishdir [65. – B.25-26]. Masalan, keng tarqalgan remedy so‘zi – “kasallik davosi, dori, malham” – yuridik atama sifatida “sud himoya vositasi, huquq himoya vositasi” sifatida ishlatila boshlandi, umumiy qo‘llaniladigan “chair” – stul so‘zi huquqiy atamasi sifatida “amer, elektr stul”, “yuqori mansabga ega shaxs egallagan joy: taxt, parlamentdagi o‘rin, sudyalik o‘rni va boshqalar”, “yuqori lavozim”, “sud; sudya lavozimi”; “amer, stul”; “hokimiyat; shahar hokimi lavozimi” sifatida qo‘llana boshladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Bellegarde I.R. Easy steps to a large vocabulary: A practical approach to individualized self-study. A successfully proven method in a self-help program. Pine Bluff, 1977. - 93 p.
2. Bolitho A.R. Learn English for Science. Teacher's Book. - Harlow: Longman, 1991.-345 p.
3. Bouscaren C, Greenstein R. Les basa du droit anglais, nouvelle adition. Textes, vocabulaire et'exercices. - Ophrys, 1993. - 520 p.
4. Breen M.P. Authenticity in the language classroom. Applied Linguistics. - London, 1985. - №6/1 - p.60-70
5. Brehm Sh.S., KassinS.M. Social Psychology - Boston, Toronto: Houghton Mifflin Company, 1993. - 706 p.
6. Brookes M., Treutenaere Ch. L'anglais du droit en 1000 mots.- Belin, 1994. -96 p.
7. Brown H.D. Breaking the language barrier. Creating your own pathway to success-Yarmouth: InterculturalPress, Inc., 1991- 184 p.
8. Bramflt C Communicative Methodology in Language Teaching. The roles of fluency and accuracy. - Cambridge: Cambridge University Press, 1992.- 166
9. Brumfit C Problems and principles in English teaching. - Oxford: Oxford University Press, 1980. - 153 p.

10. Carter R., McCarthy M. Vocabulary and language teaching. - London, New York: Longman, 1988. - 242 p.
11. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. -Cambridge, New York, Melbourne, 1995
12. Devel M. Business terminology of the European Union: glossary as a tool to prevent interference in translation.// ESP, BESIG Russia. A Newsletter for Russian Teachers of English for Specific Purposes, June 2001. - Vol.14 - p. 4-5
13. Dhuicq B., Frison D. L'anglais juridique. Principes, pratiques et vocabulaire des professionnels. Anglais/Francais. - BMS, Langues pour Touts, 2003. – 672 P-
14. Dich Ch. L'anglais du droit des affaires. - Presses Universitaires de France,2002.-254 p.
15. Dobson J.M. Effective Techniques for English Conversation Groups// English Language Programs Division, Washington, D. C. 1997. - 138 p,
16. Khasanova, G. (2023). THE CONTENT OF THE COMPONENTS OF THE ORGANIZATIONAL AND MANAGERIAL COMPETENCE OF A MASTER'S STUDENT. *Science and Innovation*, 2(6), 155-160.